

ANADOLU'DA HİRİSTİYAN TÜRKLER (BAŞLANGICINDAN CUMHURİYETE)

Mithat AYDIN*

ÖZET

Bu çalışma; Hıristiyan Türklerin, Anadolu'daki varlığını ortaya çıkaran tarihi süreci ele alarak Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki nüfus yoğunluğu ve coğrafi dağılımını arşiv kayıtlarını esas alarak izah etmekte, Karamanlı adıyla ifade edildikleri Osmanlılar döneminde ulaşmış oldukları edebi-kültürel düzeyi ve Papa Eftim'in öncülüğünde Kurtuluş savaşındaki yerlerini ve rollerini ortaya koymaktadır.

Keywords

Türkopol, Karamanlı, Karamanlidika, Papa Eftim, Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi.

Giriş

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en fazla yaklaştığı yerde bulunan ülkemiz toprakları, eskiden beri medeniyetler beşiği olarak bilinmektedir. Jeopolitik konumu itibariyle en eski uygarlık merkezlerinden biri olan Anadolu, tarih boyunca farklı din ve kültürleri bünyesinde barındırmış ve bir "kültür köprüsü" işlevine sahip olmuştur. Anadolu'ya ayak bastıktan sonra bu çok kültürlü yapıyı çeşitlendiren Türkler, Selçuklu devrinde Anadolu hâkimiyetini temin etmeleriyle beraber insanlık tarihinin en eski uygarlıklarından biri olan Anadolu uygarlığının mirasçıları olmuşlardır¹. Daha doğrusu mirasçısı oldukları Anadolu'nun yerli kültürel unsurları ile kendi değerlerini birleştirerek

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitim Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Anadolu'da insanlığına ait ilk bulgular Paleolitik dönem (M.Ö. 1000.000-12000)'e kadar gitmektedir. Yusuf KAYA (Editör), *Tarih-Eskiçağ Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Tarih Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir, 1991, s.78. Bu dönemin en eski yerleşim yeri İstanbul'un 20 km uzağında, Küçük Çekmece gölünün kuzey ucunda bulunan Yarımburgaz mağarasıdır ki, buradaki yerleşme M.Ö. 400 000 olarak tarihlenmektedir. Nazmi ÖZÇELİK, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 1. Baskı, Ankara, 2002, s.77.

yeni bir uygarlık yaratmışlardır. Kuşkusuz, Türklerin bu sahayı vatan yapmalarından sonra da, Anadolu'da çok farklı din, dil, ırk ve kültürlerin bir arada yaşamaları ve hatta bu farklılığın artması, onların gayri Türk unsurlara daima hoşgörülü olmalarıyla izah edilebilir.

Bugün bir Türk yurdu olan Anadolu'da yaşayan farklı kültür ya da etnik gruplar çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Ancak, bu araştırmaların bir kısmının siyasi-ideolojik amaçlara hizmet niyeti taşıdığı bilinmektedir². Diğer taraftan Anadolu nüfus mozaigi içinde ayrı bir yere sahip olan Hıristiyan Türkler meselesi, çok az araştırma yapılmış bir konu olarak karşımızda durmaktadır. İşte bu çalışma, Hıristiyan Türkler sorununa eğilmekle, bir ölçüde bu eksikliği gidermeye çalışacaktır.

Bu çalışmada, temel olarak Anadolu'da Bizans döneminde tesadüf ettiğimiz Hıristiyan Türklerin Selçuklu-Osmanlı dönemindeki dil bakiyeleri, coğrafi dağılımları ele alındıktan sonra Milli Mücadele'deki rolleri tespit edilecektir. Bu arada onların dil bakiyelerinden hareketle nüfus ve etnik meselelerine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anadolu'daki Hıristiyan Türklerin mevzuuna geçmeden önce, Türklerin Hıristiyanlık dinini kabullerine ilişkin kısa bir açıklamanın yapılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bugün çoğunluğunun Müslüman olduğu Türklerin, tarihin farklı devirlerinde çeşitli dinleri benimsedikleri bilinmektedir: Maniheizm, Budizm, Mazdeizm, Musevilik, Zerdüşlük, Hıristiyanlık, eğer bir din kabul edilecekse Şamanizm... Bu dinler arasında Hıristiyanlığın diğer dinlere göre Türkler arasında daha fazla rağbet görmesi ve onlara göre daha kalıcı dini cemaatlerin oluşturulması açısından ayrı ve önemli bir yerinin bulunduğu belirtilmelidir. Hatta, denebilir ki, Türklerin büyük çoğunlukla kabul ettikleri din İslamiyet olmuşsa da, ondan sonra ikinci sırada yer alan din de Hıristiyanlık olmuştur³.

İlk olarak Orta Asya Türkleri arasında kabul gören Hıristiyanlığın Türklerle temasının 2. yüzyıldan itibaren gerçekleştiği görülmektedir. Ancak; Hıristiyanlığın 5. yüzyıl sonlarında Orta Asya'ya nüfuz ettiği anlaşılmaktadır⁴. Bununla beraber; Hıristiyanlığın Asya Türkleri arasında

² Ermeni, Kürt ve Pontus sorunu bunların başında gelmektedir. Bu amaçla son zamanlarda Türkiye'deki Süryanilere ilişkin çalışmaların da başlatıldığı görülmektedir. Bu vesileyle, şunu belirtmeliyiz ki, "Türk ulusu", tarihte olduğu gibi şimdi de büyük lider Mustafa Kemal ATATÜRK'ün kurduğu, ulus-devlet anlayışına dayalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni birlik ve beraberlik ruhuyla "ilelebet payidar kılmak" azmi ve şuuru içindedir.

³ Ünver GÜNAY-Harun GÜNGÖR, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları, İstanbul, 1998, s.178.

⁴ Yonca ANZERLİOĞLU, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, 1. Baskı, Ankara, 2003, s.8.

yayılmasında, 6. yüzyılda Göktürkler ile Bizans arasında gelişen siyasi ve ticari ilişkilerin de önemli bir yeri bulunduğu belirtilmelidir. Yine de, eski dinlerini terk ederek Hıristiyanlığı kabul eden Türklere ilişkin kayıtların Uygurlar dönemine ait olduğu tespit edilmiştir⁵. Bununla birlikte, Hıristiyanlığın Asya'daki Türkler arasında gelişmesi ve yayılması Nesturi papazlarının çalışmaları sonucunda mümkün olmuştur.

5. yüzyılda Süryani papazlarından Nestorius (380-451)'un kurduğu Nesturilik, Bizans kilisesiyle bağlarını koparıldıktan sonra Orta Asya, Çin, Hindistan ve Moğolistan'da yayılma imkânı bulmuş ve özellikle ticaret yoluyla Türkler arasında gelişmiştir. "Ön Asya'dan başlayarak Maveraünnehr'in Baykent, Buhara ve Semerkant gibi belli başlı büyük şehirlerinden geçen milletlerarası ticaret yolu, bir taraftan ekonomik gelişmeyi sağlarken, diğer taraftan birçok din ve kültürü beraberinde getirmiş, bölgedeki Türklerin bu manevi unsurlarla temas etmelerine sebep olmuştur."⁶ Nihayet; Asya'da teşkilatlı kiliseleriyle faaliyet gösteren Nesturilik, Uygurlar, Karluk, Çiğil, Kırgız, Avar, Hazar, Nayman, Öngüt, Merkit, Kerait gibi Türk ve Moğol boylarına nüfuz etmiştir⁷.

Hıristiyanlığın Orta Asya Türkleri arasında kabul görmesi bu yönde cereyan ederken, daha geniş bir şekilde Türk kavimlerinde benimsenmesi ve daha etraflı sonuçlar doğurması, anayurttan batıya kayarak Doğu-Orta Avrupa ve Balkanlara inen Türk göçleri sonucunda gerçekleşmiştir. Karadeniz'in kuzeyinden batıya yönelen Türk göçlerinin ilk dalgasını, tespit edebildiğimiz kadarıyla 4. yüzyıl sonlarında İtil nehrini geçen Batı Hunları oluşturmaktadır. Batı Hunlarını, 6-7. yüzyıllarda Avarlar ve Bulgarlar, 9-10. yüzyıllarda Macarlar, 10-11. yüzyıllarda Peçenekler ve Oğuzlar (Uzlar), 12-13. yüzyıllarda ise Kıpçaklar (Kumanlar) takip etmiştir⁸. Bilindiği gibi Hıristiyanlığı kabul eden bu Türk boylarının bir kısmı zamanla yerli halk arasına karışıp kaybolurken, Bulgarlar ve

⁵ Şerafettin TURAN, *Türk Kültür Tarihi- Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, 4. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.132.

⁶ Mustafa EKİNCİKLİ, *Türk Ortodoksları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s.45.

⁷ Günay-Güngör, *a.g.e.*, s.180-185. Orta Asya'da Nesturiliğe ilişkin pek çok doküman mevcut olup, bunların başlıcaları şunlardır: Turfan bölgesi metinleri, Yedisu bölgesinde bulunan ve Süryani alfabesiyle yazılmış Türkçe Nesturi mezar taşı kitabeleri, Orta Asya Hıristiyan kabileleri ile ilgili tarihi metinler, Hıristiyanlık ile ilgili freskler, mezar taşları, boyalı ve sırlı topraktan yapılmış Hz. Meryem ve Hz. İsa ikonları. Günay-Güngör, *a.g.e.*, s.181-182.

⁸ Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa ve Balkanlara inen Türk boyları hakkında geniş bilgi için bakınız: Akdes Nîmet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2.Baskı, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s.12-118.

Macarlar gibi Türk boyları bölgede güçlü devletler kurmuş ve hâkimiyetlerini uzun yıllar devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte daha ziyade askeri amaçla Bizans tarafından hizmete alınarak Balkanlar ve Anadolu'ya iskân edilen Türk ailelerinin varlığına sonraki yüzyıllarda da tesadüf edilmektedir⁹. İşte; çalışmamızın da temel gayesi, maddi ve manevi kültür unsurlarından hareketle Anadolu'daki Hıristiyan Türklerin mevcudiyetine ilişkin tarihi süreci ortaya koyabilmektir.

Bizans ve Selçuklular Döneminde Anadolu'da Hıristiyan Türkler

Yukarıda da değinildiği gibi, Anadolu'daki Hıristiyan Türk varlığının ortaya çıkışı, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Türk unsurlarının muhtelif zamanlarda Anadolu'ya iskân edildiği Bizans dönemine rastlamaktadır. Dolayısıyla; bugün üzerinde yaşadığımız toprakların kapılarının Türklere açılışı, genellikle 11. yüzyıl, özellikle de Malazgirt Savaşı (1071) ile olduğu kabul edilmekteyse de, bu tarihten yüzyıllarca önce çeşitli Türk boylarının Anadolu'ya yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihlerde Anadolu hâkimi olan Bizans, özellikle Ermeniler, İranlılar ve Araplara karşı sınırını korumak amacıyla içinde Türklerin de bulunduğu çeşitli milletlerden oluşan ücretli askerlerden faydalanmış, hatta daha ileri giderek bu askeri birlikleri doğudaki düşmanlarına karşı tampon bölge oluşturmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân etmiştir¹⁰. İskân edilen Türk unsurlar arasında Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Uzlar gibi Türk toplulukları yanında Slav milletleri de bulunmaktaydı¹¹. Bu sayede, daha 6. yüzyıl başlarından itibaren Hıristiyanlaştırılan Türkleri

⁹ Güneyden, Anadolu'dan Balkanlara yönelen ilk Türk göç ve yerleşmelerine Selçuklular döneminde tesadüf etmekteyiz. Bu ilk yerleşme, kardeşine karşı taht mücadelesini kaybeden İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınmasıyla gerçekleşmiştir. İzzeddin Keykavus'un maiyetinde Bizans'a sığınan otuz-kırk kadar Türkmen obası daha sonra Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca bölgesine yerleştirilmiştir. Halil İNALCIK, "*Türkler ve Balkanlar*", *Balkanlar*, OBİV Yayınları, İstanbul 1993, s.10. Sonradan Hıristiyanlığı kabul eden bu Türkmenler "Gagavuz" adıyla anılmış ve günümüze kadar mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir.

¹⁰ Mehmet Murat BASKICI, *10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolusu'nda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler*, Ankara, 1995, s.17. Anlaşıldığı kadarıyla, Bizans'ın Anadolu'daki iskân siyaseti ekonomik kalkınmayı da amaçlamaktaydı. Bu nedenle, temelde Bizans'ın askeri gerekçelere dayanarak çeşitli Türk toplulukları iskân etmesi, aynı zamanda iç ve dış savaşlar, hastalık, kıtlık gibi sebeplerden dolayı azalan nüfusun telafi etmek ve bu suretle bölgede ekonomik gelişmeyi sağlamak amacı taşımıştır. Bu çerçevede, Anadolu'ya iskân edilen ve barış döneminde geçimini sağlamak üzere kendilerine arazi verilen Türkler, Bizans'ın thema sistemi (toprak sistemi)'ne dâhil olmuşlardır. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.62, vd..

¹¹ Baskıcı, *a.g.e.*, s.15.

Anadolu'ya yerleştiren Bizans, yukarıda sözü edilen Türk boylarının yanı sıra daha az sayıdaki Hazarlar, Halaçlar ve Oğuzların bazı oymaklarını da ücretli asker olarak ordusunda kullanmıştır¹². Köprülü'ye göre, ücretli asker sıfatıyla Türkler; Çin, Sasani ve Abbasi ordularında mühim roller ifa ettikleri gibi, Bizans ordusunda da hizmet etmiştir¹³. Türklerin Bizans ordusunda işgal etmiş oldukları önemli mevki, bu ordunun teşkilatlanmasında da kendini göstermiştir. Bizans ordularının hassa orduları içinde varlığına tanık olduğumuz Türk askeri kadrolarının "Türkopol" denilen alaylar şeklinde örgütlendiği belirtilmelidir¹⁴. Öyle ki, adı geçen "Türkopol" teşkilatı İstanbul'un 1453'teki fethine kadar Bizans ordusu içindeki mevcudiyetini devam ettirmiştir¹⁵. Bu şekilde Bizans ordusunda askeri konumları itibarıyla özel bir yere sahip olan Türkler, gerek askeri amaçla, gerekse yeni toprakların iskâna açılması nedeniyle 6. yüzyıldan itibaren muhtelif zamanlarda imparatorluğun Asya ve Avrupa topraklarında iskân edilmişlerdir.

Anadolu'da Türk iskânına ilişkin kayıtlara bakılacak olursa, ilk yerleşmelerin 530 yılında meydana geldiği görülmektedir: "530 senesinde Bizans orduları tarafından bozguna uğratılan Bulgar Türklerinin bir kısmı Anadolu'da Trabzon havalisi ile Çoruh ve yukarı Fırat bölgesine iskân edilmiştir."¹⁶ Bulgarların sonraki yüzyıllarda da Anadolu'ya geçirilerek iskân edildiklerine ilişkin tarihi kayıtlara tesadüf edilmektedir. 755 yılında Müslümanlara karşı savaşmak amacıyla Anadolu'ya nakledilerek Tohma ve Ceyhan havzasına yerleştirilen Bulgarların, bundan yaklaşık iki asır sonra da Seyf al-Davla ile Bardas arasındaki savaşta ücretli asker olarak çarpıştıkları ve Kapadokya bölgesine yerleştirildikleri görülmektedir¹⁷. Bizans döneminde Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân edilen Bulgar Türklerinin Selçuklu döneminde, Ankara ile Kayseri arasında, Bursa çevresinde, Antalya ve Milas taraflarında, daha ziyade de Trabzon ve çevresi Tarsus (Karaman'a kadar) yöresinde yaşadıklarına tanık olmaktayız¹⁸. Bulgarlardan kalan yer adları da onların Anadolu'daki

¹² Ekincikli, *a.g.e.*, s.76-81

¹³ F.Köprülü-F. Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, Çeviren: Ragıp Hulusi, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, 1. Baskı, İstanbul, 1996, s.84, dn.6.

¹⁴ Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler ve Bizans İmparatorluğu'na Dahil Olan Turani Akvam*, İstanbul, 1338 (1922), s. 95, 97-98.

¹⁵ Ekincikli, *a.g.e.*, s.102. Bizans ordusundaki Türkopollerin, Peçenek, Uz, Kıpçaklar'dan farklı olarak, Selçuklu-Bizans mücadelesi sırasında Bizans'a esir düşüp, sonradan Hıristiyanlaşan Müslüman Türkler olduğunu ileri süren bir görüş için bakınız: Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 79-95, 102.

¹⁶ Mehmet ERÖZ, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara, 1983, s.27. Ayrıca: Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.64.

¹⁷ Eröz, *a.g.e.*, s.17.

¹⁸ Eröz, *a.g.e.*, s.19.

yerleşmelerine ışık tutmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemi kaynaklarında geçen "Bulgar" adına ilişkin şahıs, aşiret ve coğrafi terimlerin yanı sıra Tarsus ve Trabzon civarındaki "Bulgar Dağı", Toroslardaki "Balkar (Bulgar) Dağı" onların Anadolu'daki mevcudiyetlerine işaret eder¹⁹. Bulgarlara dair Osmanlı nüfus kayıtlarına bakıldığında ise, onların Anadolu'da Bolye, Bandırma, Lapseki bölgesinde de azımsanmayacak bir sahip oldukları tespit edilmiştir²⁰.

Bulgarlar gibi Anadolu'ya iskân edilen başka bir Türk kolu ise Avarlardır ki, bunlar 6. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Sasanilere karşı Doğu Anadolu bölgesine ve İran sınırına sevk ve iskân edilmişlerdir. Bugün bile Anadolu'daki bazı yer adlarının Avarlar'dan kaldığı tahmin edilmektedir: Avadan (Tarsus), Avadan (Eskişehir), Avaduri (Midyat), Avakent (Kulp-Diyarbakır), Aval (Eruh-Siirt), Avalama (Konya), Avan (Şivan-Siirt), Avana (Borçka-Artvin), Avanoğlu (Kırşehir), Avanos (Nevşehir), Avanoşağı (K.Maraş), Avara (Niksar-Tokat), Avarek (Van), Avarik (Eğir), Avas (Bakırköy-İstanbul), Avasarik (Erciş-Van), Avason (Manavgat), Avasor (Muradiye-Van). Keza, Karaman vilayetindeki "Avanıklar" ile Paşa sancağındaki "Avanlı (Avanlı)" oymaklarının da Avar iskânı ile ilgili olabileceği ileri sürülmektedir²¹.

1071'deki Malazgirt Savaşındaki tarihi rolleriyle daha ziyade kendilerinden söz ettiren Bizans ordusundaki Peçenek, Kıpçak ve Uzların, Bizans tarafından Anadolu'ya ikân edilen Hıristiyan Türkler arasında ayrı bir yerinin bulunduğu belirtilmelidir. 1048'den itibaren Anadolu'ya geçirilen Peçeneklerin Anadolu'nun batısı ve Kilikya bölgesine, Kıpçakların Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e, özellikle de 1252 yılında Menderes vadisine ve Ankara civarına yerleştirildikleri görülmektedir²².

Anadolu'da varlığı tespit edilen daha başka Türk oymaklarına rastlamaktayız ki, bunların ilk akla gelenleri Halaçlar, Hazarlar ve Oğuzların bazı kollarıdır. Aynı zamanda, İzmir'in Çirkince (Şirince)'si,

¹⁹ Eröz, *a.g.e.*, s.20-23.

²⁰ J. McCarthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus (Osmanlı Anadolu'sunun Son Dönemi)*, Çeviren: İhsan Gürsoy, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.96.

²¹ Ekincikli, *a.g.e.*, s.76-79.

²² Eröz, *a.g.e.*, s.25-27. Peçeneklerin önemli bir kısmının da Balkan coğrafyasına yerleştirildiğini ifade eden Kurat, Macaristan, Balkanlar, Rusya ve Anadolu'da onlara ait yer adlarının hâlâ mevcut olduğunu belirtmektedir. Kurat, *a.g.e.*, s.64. Anadolu'da Kıpçak yer adları ve Osmanlı dönemi bazı şahıs isimleri için bakınız: Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.77-78. Ayarica, Macaristan ve Romanya'daki Peçenek, Uz ve Kıpçak yer adları konusunda bakınız: László RÁSOYNI, *Tuna Köprüleri*, Çeviren: Hicran AKIN, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984, s.64-67, 70-82, 103-132.

Aydın'ın Mursallası, Tekirdağ'ın Araplısı Hıristiyan olan Türkmen köyleridir.²³ Ayrıca, Alexios Komnenos dönemi (1081-1118)'nde Batı Anadolu'ya yerleştirilen Hıristiyan Türkler arasında vaftiz edilmiş ileri gelen Türklerin bulunması kayda değerdir²⁴.

Görüldüğü gibi, Anadolu'nun her tarafına dağılmış olan Hıristiyan Türk nüfusunun, daha Selçuklu fütühatı öncesi önemli bir potansiyele sahip olduğu fark edilmektedir. Bununla beraber Anadolu'daki Hıristiyan Türkler, Bizans devrinde uzun yıllar Rumlar (Grekler)'le ve diğer Hıristiyan unsurlarla²⁵ birlikte, iç içe yaşamışlar ve dolayısıyla kendilerini Rum sanmaya başlamışlardır. Ancak; anlaşıldığına göre kendilerine Rum adını vermişlerse de, bunu yürekten benimsememişlerdir²⁶.

Anadolu'da Selçuklu egemenliği başlamadan önce Bizans'ın himayesindeki Ortodoks Hıristiyan Türklerin Müslüman Selçuklularla temas ettiklerini söyleyebiliriz. Savaş vesilesiyle de olsa, Bizans İmparatoru R. Diogenes'in Kayseri'ye kadar akınlarda bulunan Selçukluları püskürtmek amacıyla 1067'de bizzat harekete geçirdiği ordusunda Makedon Slavları Bulgarlar, Ermeniler ve Franklarla beraber Peçenekler de yer almaktaydı²⁷. Bununla beraber, Diogenes'in esir düştüğü 1071'deki Malazgirt Savaşı, Bizanslı Ortodoks Türkler için daha büyük bir tarihi öneme ve role sahip olmuştur. Ancak; hemen belirtmek gerekir ki, Ortodoks Türkler ile Müslüman Selçuklu Türklerin birbirlerini daha yakından tanıdıkları Malazgirt Savaşı'nın meydana gelmesinden önce bile irtibat halinde oldukları anlaşılmaktadır. Bir Bizans kaynağı da, Selçuklular ile Bizans ordusundaki Hıristiyan Türklerin savaştan çok önce haberleştiklerini belirtmektedir²⁸. Nitekim, 1071'de Malazgirt ovasında cereyan eden savaş sırasında, ırktaşlarının yanına geçen Bizans'ın Hıristiyan Türk askerleri, savaşın Selçuklular lehine sonuçlanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Peçenek, Uz, Kıpçak ve Hazarlardan oluşan bu Türk kuvvetlerinin büyük bir sayıya ulaştığı anlaşılmaktadır²⁹. Bizans imparatorlarının sonraki dönemlerde de

²³ Eröz, *a.g.e.*, s.27-28.

²⁴ Evangelinos MISAILIDIS, *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakes)*, Hazırlayan: Robert Anhegger-Vedat Günyol, Cey yayınevi, İstanbul, 1988, s.644.

²⁵ Bizans dönemi Anadolu'sunun nüfus mozağının çeşitliliği konusunda bakınız: Basmacı, *a.g.e.*, s.12-19

²⁶ Eröz, *a.g.e.*, s.18.

²⁷ Cami, *a.g.e.*, s.96.

²⁸ Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları/173, İstanbul 1993, s.181.

²⁹ Mehmet Altay KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alparşan ve Zamanı*, c.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.33. Bizans

Hıristiyan Türkleri Selçuklulara karşı kullandığına ilişkin kayıtlara rastlamaktayız. Haçlı ve Bizans kuvvetlerinin İznik'i kuşattığı sırada dikkatimizi çeken Hıristiyan Türklerin,³⁰ II. Kılıçarslan ile Bizans İmparatoru Manuel arasında Myrokephalon'da vuku bulan savaşta Macarlar ve Peçenekler gibi unsurlarla önemli bir sayıya ulaştıkları görülmektedir.³¹ Selçuklular, Malazgirt Savaşı'nda olduğu gibi, Myrokephalon'da da Bizans ordusundaki Hıristiyan Türklerle haberleşmişlerdir.³²

Görüldüğü gibi Anadolu'daki Ortodoks Türkler ile Müslüman Selçuklu Türkleri arasındaki ilk temas ve ırki ve kültürel yakınlaşma Büyük Selçuklu devrinin kuruluş dönemi (1040-1092)'deki akınları sırasında meydana gelmiştir. Anadolu hâkimiyetlerinden sonra Selçukluların, bu ilk dönemlerde Bizans serhatlarına geldiklerinde, Irak'ta ve Anadolu'da karşılaştıkları Hıristiyan Türk zümrelerinin³³ Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılmış olduklarını gördüler. Bu durum Selçuklu şer'îye sicillerinde de açık bir şekilde görülmektedir.³⁴

Bu arada, Anadolu'da Selçuklu yönetiminin kurulmasından sonra Hıristiyan Türkler de dâhil gayrimüslim unsurların varlıklarını devam ettirdikleri ve Selçuklu topraklarında asırlarca içi içe -bazen aynı mahallede ve köyde- yaşadıkları belirtilmelidir. Türk-İslam kültürü gereklerinden olan "dini hoşgörü" giderek öyle kökleşmiştir ki, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devletinde de tam anlamıyla bir "devlet geleneği" halini almıştır. Gerçekten de Selçuklular ve diğer Türk devletlerinde "dini hoşgörü" devlet ve toplumsal düzenin temelini oluşturmuştur. Tarihi kayıtlarda ve belgelerde de Müslüman

---

ordusundaki Hıristiyan Türk askerlerinin sayısı konusunda kesin bir rakam veremezsek de O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı eserinde Franklarla birlikte Kıpçak ve Uzların sayısını 30 bin olarak vermektedir. Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları/174, 3.Baskı, İstanbul, 1993, s.27. Bizans ordusundaki Peçenek ile Hazar Türklerinin de bulunduğunu (Turhan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.33) dikkate alınırsa, toplam Türk asker sayısının önemli bir rakama ulaştığı tahmin edilebilir.

³⁰ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.80.

³¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.208..

³² Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.74. Diğer taraftan, Bizans İmparatorluğu'nda taht mücadeleleri sırasında taht müddeilerinin ordularında da Hıristiyan Türk askerlere tesadüf edilmektedir. Örneğin; "ahlaksızlığı ve zayıf iradesiyle" Bizans İmparatorluğunu müşkül bir duruma sokan VII. Mişel (1061-1078)'e karşı başkaldıran Nikoforos'un ordusunda Makedonya ve Trakya Slavları ve Bulgarlarla beraber Uz Türkleri de bulunmaktaydı. Cami, *a.g.e.*, s.97.

³³ Köprülü, *a.g.e.*, s.44.

³⁴ H. Fehmi TURGAL, "Münga Şer'îye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde İncelemeler", *İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul, 1943, s.949.

Türklerin gayrimüslim unsurlara baskı ve şiddet uyguladıkları ya da bir asimilasyon politikası yürüttükleri vaki değildir. Eğer öyle olsaydı; herhalde, Anadolu'da Türklerden ve Müslümanlardan başka herhangi bir etnik topluluğun ya da dini grubun kalmaması gerekirdi.

Osmanlılar Döneminde Hıristiyan Türkler

Selçuklu Devleti'nin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan Türk beylikleri, temelde Selçuklu-İlhanlı çizgisinde ortaya çıkmış; kadrosuyla, coğrafyasıyla kurumlarıyla ve de nüfusuyla Selçuklu mirası üzerinde yükselmiştir. Bu beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği de, Bizans'ın yanı başında Bitinya bölgesinde ortaya çıktığında, burada kesif bir Müslüman Türk nüfus ile birlikte Hıristiyan nüfus yaşamakta idi. Ancak, yakın zamana kadar Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ilişkin, özellikle batıda yapılan araştırmaların Osmanlı Devletini bir Bizans-Rum Devleti mesabesine koymak bir yana,³⁵ Hıristiyan Türk nüfusun hemen hemen yok sayılması şaşılacak bir konudur. Osmanlı arşiv belgelerinin Osmanlı tarihçileri tarafından gün yüzüne çıkarılması, Hıristiyan Türklerin Anadolu ve Balkanlarda³⁶ önemli bir nüfusa sahip olduklarını ortaya

³⁵ Osmanlı Devleti'nin Bizans tarzında örgütlendiğini ya da Osmanlı toplumunun büyük oranda İslamlaştırılan Rumlardan oluştuğunu ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin bir Rum-Bizans devleti olduğunu ortaya atan iddialar, Fuat Köprülü'nün muhtelif çalışmalarınca çürütülmüştür. Bakınız: M. Fuat KÖPRÜLÜ, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine tesiri hakkında bazı mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul, 1931; Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991. Köprülü'nün tespitlerini Ö.L. Barkan'ın çalışmaları desteklemiştir. Ö.Lütfi BARKAN, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, 1942. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu uçlardaki nüfus yoğunlaşması ve nüfus baskısının bir sonucu olarak gören İncelik, 13 ve 14. yüzyıl seyyahlarının kayıtlarına dayanarak Osmanlı coğrafyası dâhil batı Anadolu'nun Türkmenlerle dolup taşıdığını belirtmiştir. Halil İNALCIK, "Türkler", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993, s.287,289.

³⁶ Haklı olarak Osmanlı tarihçisi İ.H. Uzunçarşılı, Hıristiyan Türklerin, Osmanlıların Balkanların fethinde ve bu topraklarda yayılmalarında büyük rol oynadıklarına dikkat çekmektedir. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, c.I, 5. Baskı, Ankara, 1988, s.183. Anadolu dışındaki Ortodoks Hıristiyan Türkler konusunda J. Eckmann ve R. Anhegger'in araştırmalarına bakılırsa, Ortodoks Hıristiyan Türklerin, Balkanlar'da Teselya, Makedonya, Baserabya, Tuna'ya kadar uzanan sahaya dağılmış oldukları görülmektedir. Ayrıca, onların izlerine Kırım, Odessa, Mariopol (Zdanow), hatta Suriye gibi bölgelerde bile rastlanmıştır. J. ECKMANN, "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar, I. Phonetika", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.VIII, sa.1, Mart 1950, s.165; Robert ANHEGGER, "Evangelinos Misaelidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum*, sa.50, Şubat 1988, s.73.

koymuştur. Bitinya nüfusu üzerine 15 ve 16. yüzyıl Osmanlı arşiv kaynaklarını kullanarak yaptığı çalışmada I. Beldiceanu-Steinherr, Hıristiyan Türk nüfusuna ilişkin çarpıcı sonuçlar vermektedir. Beldiceanu-Steinherr, Beyliğin ortaya çıktığı Söğüt'te birçok Hıristiyan'ın Türkçe, Farsça ve Arapça adlar taşıdığına işaret ettikten sonra Kozçeşme mahallesine ilişkin de birçok örnek vermiştir: Arslan veled-i İlyas, Kaloyan veled-i Pulad (Polad), Doma veled-i Kaman, Yahşi veled-i İlyas, Yorgi veled-i Yani (Bali), Todaros veled-i Arslan, Arsan veled-i Kosta...³⁷

Söz konusu çalışmasında Beldiceanu-Steinherr, Kirmastı, Çardak, Akhisar, Bey Söğüdü, Serme, Mekece gibi yerleşim yerlerinden verdiği örneklerle beraber yaptığı şu tespit ve çıkardığı sonuç genel bir fikir verebilmektedir: “*Tahrir memuru gayrimüslimleri ifade eden gebr, kâfir, zımmi, ya da haraçgüzar gibi niteleyici bir sıfat koymadığında defterlerdeki Hıristiyanları Müslümanlardan ayırmanın çok zor olduğunu defalarca belirttik. Bitinya'daki gayrimüslimler çoğu zaman Türkçe, bazen de Arapça ve Farsça adlar taşımışlardır...Defterler (Tahrir) Bizans dönemine uzanan Türk halkları izini taşımaktadır: Bazıları Bizanslılaşmıştır ve yalnızca köklerinin ipuçlarını veren aşiret adları vardır. Defterlerde aynı ailede Türkçe, bazen de Arapça ve Farsça adların yanı sıra Hıristiyan takvimlerinden alınmış adların bulunduğu köylerden söz edilmektedir... Adlara göre bir değerlendirme yapılacak olursa, (başka unsurların da işin içinde olabileceğini düşünmek), babadan oğla Hıristiyan olan Hıristiyanlıklarının hatta çoğu zaman dinlerinin incelenmesi gereken bir Türk-Tatar halkı söz konusudur.*”³⁸

Beldiceanu-Steinherr'in sonuç ifadesindeki “*Bizanslılaştırılmış*” ve “*Hıristiyan azizlerin takvimlerinden alınmış adların bulunduğu köyler*” cümlesi oldukça dikkate değerdir. Bizce, tahrir defterlerinde ve şer'îye sicillerinde sadece koruyabildikleri kadarıyla adlarında varlığını tespit edebildiğimiz Hıristiyan Türklerin büyük bir kısmının, dinlerine uygun isim almış olmalarından dolayı, menşelerine ilişkin herhangi bir fikir yürütemiyoruz. Çünkü, tahrir defterleri ve şer'îye sicillerinde gördüğümüz pek çok örnekte baba adı Türkçe olarak geçen kişilerin adları yabancıdır. Diğer taraftan, Hıristiyan Türklerin bir kısmının, gerek Müslüman Türklerle temasları sırasında, gerekse zamanla İslamiyet'i

---

Kırım'daki Ortodoks Hıristiyan Türkler hakkında bakınız: Anzerlioğlu, a.g.e., s.186-203

³⁷ Iréne Beldiceanu-Steinherr, “*Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus (14. Yüzyılın İkinci Yarısı-15. Yüzyılın İlk Yarısı)*”, *Osmanlı Beyliği, (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadaou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:49, İstanbul, 1997, s.12-13.

³⁸ Beldiceanu-Steinherr, a.g.m., s.13, 18-22.

kabul ettikleri³⁹ sırada almış oldukları Arapça ve Farsça adlar, onların geçmişine ilişkin süreci takip edebilmekte ciddi bir kesinti oluşturmaktadır.

Burada, Bitinya'daki Hıristiyan Türkler için Beldiceanu-Steinherr'in ulaştığı sonucun esas itibariyle Anadolu coğrafyasının tamamı için söz konusu olduğu söylenebilir. Osmanlı Şer'îye sicillerine dayanarak yaptığı bir araştırmada H.F. Turgal,⁴⁰ Orta Anadolu'daki Hıristiyan Türk nüfusa dair fevkalade önemli bilgiler vermektedir. Daha ziyade Kayseri ve Sivas şer'îye sicillerinden ulaştığı verilere göre, bölgede geniş bir Hıristiyan Türk nüfusunun bulunduğu intibainı vermektedir. Turgal'ın çalışmasına göre, hicri 972 ila 1067 tarihleri arasında değişik zamanlarda, farklı gerekçelerle mahkeme kayıtlarında geçen ve gayrimüslim olarak kaydedilen şahıs adlarına bakıldığında Türkçe adlarla karşılaşılıyor ki, Beldiceanu-Steinherr'in belirttiği gibi, eğer onların adlarının başında gayrimüslim olduklarına dair bir sıfat bulunmamış olsaydı, onları Müslüman Türklerden ayırmak mümkün olmayacaktı. Söz konusu kayıtlardan seçtiğimiz aşağıdaki örnekler meselenin ortaya konulması noktasında faydalı olacaktır: Balı, Kaya, Çakmak, Hanbeyi, Hatun Ağa, Timur, Bayram, Budak, Agacan, Yavaş, Yağmur, Murat, Erkin, Yulan, Kaplan, Turfanda, Kumru, Bulduk, Balyedi, Körpe, Karyağdı, İncibey, Kayabalı, Güneş, Yahşi, Barak, Hatuncuk, Yapuoğlu, Tanrıverdi, Bayram, Sevindik, Budak, Karaman, Çoban, Dügüncü, Bahadır, Yardu, Kaya, Karagöz, Bula... Ayrıca Hıristiyan Türklerle ait Farsça ve Arapça adlara, ya da bu adların Türkçe adlarla birlikte kullanıldığı birleşik adlara da rastlanmaktadır: Nakkaş, Mehmet, Gülistan, Ramazan, Kefenlu, Güllabi, Şahana, Yakub, Sinan, Elvan, Şe(y)h, Hızırbalı, Hüdaverdi, Sefer Şe(y)h, Gülbali...⁴¹ Kanaatimizce, Hıristiyan Türklerin adında

³⁹ Selçuklu şer'îye sicilleri Selçuklular döneminden itibaren Hıristiyan Türkler arasında İslamiyet'e girdiklerin olduğunu göstermektedir. (Örneğin bakınız: Hasan Fehmi (TURGAL), "Anadolu'da Gregoriyen ve Ortodoks Türkler", *Ülkü Dergisi*, c.4, sa.21, Ankara, 1934.) Kanaatimize göre, bu durum Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun baskın bir şekilde Türk-İslam yurdu haline gelmesinde bu İslamlaşma hareketinin bir ölçüde etkisi olduğu söylenebilir. Bu konudaki M.A. Erdoğan'ın bazı tespitleri tahminlerimizi desteklemektedir. Bakınız: M. Akif ERDOĞRU, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998, s.75, vd.

⁴⁰ Turgal, "Anadolu'da Gregoriyen ve Ortodoks Türkler", s.173-182.

⁴¹ Kayseri yöresine ait 16. yüzyıl Tahrir defterleri ile 17. yüzyıl Şer'îye sicillerinde gayrimüslimlerin taşıdığı Türkçe adlar konusunda ayrıca bakınız: Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 128-133. 16. yüzyıl (III.Murat dönemi)'de Sivas bölgesindeki Hıristiyan Türklerle ait Türkçe adlar için Yılmaz Kurt'un şu etraflı çalışmasına bakınız: Yılmaz KURT, "Sivas Sancağında Kişi Adları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sa.4,

görülen Farsça ve Arapça terimler Müslüman Türkler ile dil etkileşiminin bir sonucu idi.

Yine, Isparta şer'ıye sicillerinden derlenmiş başka bir çalışmada ise⁴², Isparta bölgesinde 17. yüzyıl başlarında yaşayan Türk adlı Hıristiyanların varlığını ortaya koymuştur: Bayram, Yağmur, Sinan, Çakmak, Durmuş, Bali, Aka, Doğan, Kaplan, Harzem, Asar, Yahşi, Arslan, Murat, Ayvaz, Temel, Kara, Evran, Mehmed, Rüstem, Ruşen, Budak, Nazlı, Kurt, Fidan...

Benzer sonuçları B.Yediyıldız'ın "*Azınlıklar Meselesi Açısından Tahrir Defterleri*" adlı çalışmasında da görmekteyiz. Yediyıldız, 1568 tarihli Diyarbakır Mufassalı'nın Maliye-i Garb-i Amid bölümü üzerinde yaptığı çalışmada yaklaşık %20'lik gayrimüslim nüfusunun "çoğunun Türkçe olduğunu" tespit etmiştir ki, bu bize Anadolu'daki Hıristiyan Türk nüfusunun doğuda da önemli bir orana sahip bulunduğunu göstermektedir⁴³.

17. yüzyıl, İstanbul için de dikkate değer bir Hıristiyan Türk nüfusun varlığına sahne olmuştur. *İstanbul Tarihi-XVII. Yüzyılda İstanbul* adlı kaynakta, İstanbul'da söz konusu yüzyılda Türk Ortodoksların cemaat halinde yaşadıkları zikredilmektedir. Tarihçi Ömer Lütfi Barkan'ın bir çalışmasında da İstanbul'daki Hıristiyan Türk nüfusuna dair kayıtlara dikkat çekilmiştir⁴⁴. Esas itibarıyla, Anadolu ve Balkanlarda olduğu gibi İstanbul'daki Hıristiyan Türk varlığının, Karadeniz'in kuzeyinden

---

Ankara, 1993, s.223-290. Yazar, 12 numaralı Sivas Mufassal Tahriri Defteri'ne dayanarak yaptığı bu çalışmasında, Sivas Sancağı'na bağlı Sonisa, Taşova, Mecidözü, Zile, Hüseyinâbâd, ve Artıkâbâd (Artova) kazalarındaki vergiye tabi gayrimüslim nüfusu 1286 olarak tespit etmiştir. Defterdeki vergi mükellefi bu 1286 kişinin baba adı incelendiğinde ise, tespit edilen 583 adın 296 (%50.7)'sının Türkçe veya Türklerce kullanılan Müslüman adlar olduğu anlaşılmıştır. Y. Kurt, Hıristiyan Türklerin Müslüman adlar kullanmış olmalarını, Müslümanların dini baskısı veya ticari zorlamalarından kaynaklanamayacağını belirterek, onları Türk kökenli alarak kabul etmeyi daha makul görmüştür. Kurt, bu görüşünü ileri sürerken, Anadolu'nun başka bölgelerindeki gayrimüslimlerin –özellikle Rumların (Greklerin)- Türk adlarına hiçbir zaman bu ölçüde rağbet etmediklerine dikkat çekmiştir. Kurt, a.g.m., s.239.

⁴² Semavi EYİCE, "*Anadolu'da 'Karamanlıca' Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler) II*", *Belleten*, c.XLIV, sa.176, Ankara, 1980, s.190-191. Ayrıca; yer ve şahıs adlarından hareketle, Isparta bölgesindeki Hıristiyan Türk varlığını ortaya koyan başka bir çalışma ise Fehmi Aksu tarafından yapılmıştır: Fehmi AKSU, "*Isparta'da Hıristiyan Türklere Dair*", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası*, c.4, sa45-46, Isparta, s.643-646.

⁴³ Bahattin YEDİYILDIZ, "*Azınlık Meselesi Açısından Tahrir Defterleri*", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sa.19, Eylül 1986, s.43-44.⁵

⁴⁴ Ekincikli, a.g.e., s.120,135.

Balkanlara inen, yukarıda sözünü ettiğimiz Türk boylarıyla ilgili olduğu kuşkusuzdur. Bununla birlikte, İstanbul'un II. Mehmet tarafından fethi (1453)'nden sonra, şehrin geliştirilip zenginleştirilmesi amacıyla yapılan iskâna Anadolu'daki Hıristiyan Türklerin de tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, 1468-1471 arasında Karamanili'nden, esnaf, zenaatkâr, ileri gelenler ve halktan bir çok kişi ve aile göçürülerek İstanbul'a yerleştirilmişlerdir⁴⁵.

Her ne suretle olursa olsun, bilinen bir gerçek vardır ki, tespit edemediğimiz bir tarihten itibaren –muhtemelen İstanbul'un fethinden sonra- Anadolu'da yaşayan Hıristiyan Türkler, “Karamanlı” adıyla anılmışlardır. Başka bir deyişle, Karamanlı adı Osmanlı döneminde Anadolu'daki bütün Ortodoks Türkleri ifade eden genel bir ad haline almıştır. Karamanlı adının ortaya çıkışı ve bu adın Anadolu'daki bütün Hıristiyan Türklerin adı haline gelmesi konusunda farklı görüşler ileri sürülmekle beraber E. Misailidis'in *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş)* adlı eserindeki kaydı bize en makul görünenidir: “Anadolululara Karamanlı ismi tâ Sultan Murat Han-ı Gazi hazretlerinin asrından sehven (yanlışlıkla) İstanbul'un Karamanından kalmıştır. Şöyle ki, Anadolu'dan İstanbul'a gelen taşçı ve duvarcı ve sıvacı ustaların ve amelenin cümlesi Büyük Karaman ve Küçük Karaman'da otururlar idi. Ve devlet ebniyesine (binalarına) veyahut onun bunun binasına ustalar iktiza ettiğinde (gerektiğinde) 'gidin birkaç nefer Karamanlı usta getirin' derler idi; yani Karaman'dan oturan ustalardan demek idi. Ve o ustaların kâfesi Anadolulu olduklarından vakit geçerek, İstanbullular kâffe-i Anadoluluları Karamanlı zanneylediler. Ve böylelikle bu isim kalmış ise de yanlıştır. Asıl Karaman İstanbul'dadır.”⁴⁶

“Karamanlı” adı gibi, Karamanlılar (Hıristiyan Türkler)'in menşei de çoğu zaman tartışma konusu edilmiştir. Bizce, Osmanlılardan bile daha arı bir Türkçe konuşan ve Türk gelenek ve göreneklere üzere yaşayan Karamanlıların Türk oldukları kesin olmasına rağmen, onların sadece Yunan (Grek) alfabesini kullanmış olmalarından dolayı Yunan sanılması çok kolaycı bir görüş olsa gerektir.

Karamanlıların Yunan olduklarını ileri sürenlere göre, Karamanlılar Müslüman Türklerin tehditleri sonucu dillerini değiştirmişlerdir. Bunların başını çekenlerden, kendisi de bir Karamanlı olan S.A. Hüdaverdioğlu (Thedotos), Atina'da 1930 yılında toplanan III. Bizans Tetkikleri Kongresinde, “*Türklerin dillerini kesecekleri*” tehdidinden korkan Anadolu Rumlarının Türkçe'yi zoraki öğrendikleri şeklinde komik bir görüş ileri sürmüştür. Hüdaverdioğlu'nun beyanı üzerine, Sykutris gibi

⁴⁵ Osman GÜMÜŞÇÜ, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, 2001, s.41.

⁴⁶ Misailidis, *a.g.e.*, s.118.

bazı araştırmacılar, buna karşı çıkararak bunun başka örneklerine rastlamadıklarını belirtmişlerdir. Birçok konuşmacı gibi Eckmann “*bu topluluğun Hıristiyanlığı kabul etmiş, Türklerin torunları olduklarını*” açıkça ifade etmiştir⁴⁷.

Kısaca; Karamanlıların menşinin Grek olduğu şeklindeki iddianın ilmi bir geçerliliği olmayacağı gibi, makul bir açıklaması da olamayacaktır. Bu nedenle, Karamanlıların Grek olduklarını ileri sürenler, soruna ilişkin ilmi deliller getirmekle beraber, şu soruların cevabını da tutarlı bir şekilde yanıtlamalıdır.

1- Anadolu’da arı bir Türkçe konuşan, yazan ve ibadet eden, Türk gelenek ve âdetlerince yaşayan, ancak Grek alfabesi kullanan zümreler olduğu halde, Osmanlıların yaklaşık 500 yıl hükmettiği Yunanistan coğrafyasında neden böyle bir topluluk yoktur.

2- Osmanlıların, eğer bir kültürel asimilasyon programı söz konusu ise, neden Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde diğer gayrimüslim cemaatlerin dillerinde benzer bir değişim yoktur⁴⁸. Diğer taraftan böyle

⁴⁷ Semavi, EYİCE, “*Anadolu’da ‘Karamanlıca’ Kitâbeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitâbeler)*”, *Belleten*, c. XXXIX, sa.153, Ocak 1975, s.25-26, dn.2., İddialar konusunda ayrıca: Nejat GÖYÜNÇ, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983, s.88-89. M. Akif ERDOĞRU, *a.g.e.*, s.75-78. Bu hususa bir katkı olması açısından İngilizlerin Türkiye’de Cumhuriyet idaresi kurulmada önce yaptıkları bir araştırmayı da dahil edebiliriz. Buna göre: Karamanlılar, II. Mehmet zamanından beri Türk sultanları hâkimiyetinde, Müslüman Türk vatandaşlarının haklarına sahip hatta daha fazlasıyla toleranslı olarak yaşamışlardır. Büyük bir Hıristiyan cemaat olan Karamanlılar (Karamanlis), etnik, kültürel ve dil açısından bütünüyle Türk’tür. Onlar başlıca, İzmir bölgesinde Scalanova (?), Karaburun, Akhisar, Alaşehir gibi ilçeler ve Antalya, Konya, Niğde, Kayseri (daha yoğun bir şekilde Karahisar ilçesi)’de olmak üzere Anadolu’nun büyük bir kısmına dağılmışlardır. Karamanlıların kökeni erken Anadolu tarihinin uzak bir dönemine aittir. Onlar Merkezi Asya ve Kafkaslar bölgesinin asıl yerlileridir ve birçoğu Anadolu yolu ile Bizans ordusuna katıldılar. Yoğun cemaatler olarak burada yaşadılar ve lokal gruplar tarafından absorbe edilmelerine izin vermediler. Bizans teokrasisinin hak ve imtiyazlarından yaralanmak için Hıristiyanlığı benimsediler. Bunlar Ortodoks Grek (Rum) olmalarına rağmen dillerini, gelenek ve göreneklerini kısıkanılacak şekilde korumuşlardır. Onlar kilise sistemi için Fener’le sıkı münasebette bulunmuşlar, ama hizmetlerini ve diğer dini merasimlerini daima Türk dilinde yürütmüşlerdir. Karaman kilisesi bu ender bulunan özelliği dini hayatın bütün branşlarında bugün bile unutmamışlardır. N. Bilal ŞİMSİR, *İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk*, c.III, Ankara, 1979, s. 405-406.

⁴⁸ Hatta, Nevşehir yakın Üsküp’ün 6-7 km. güneyinde yaşayan Sinasos Ortodoksları “dilleri ve her şeyleri ile” Grek kalmışlardır. Eyice, “*Anadolu’da ‘Karamanlıca’ Kitâbeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitâbeler) II*”, s.683-684, dn.3.

bir etnik ve kültürel program uygulanmışsa asırlarca Osmanlı idaresinde kalmalarına rağmen nasıl olup da varlıklarını koruyabilmişlerdir.

3- Eğer, Osmanlılar, Karamanlıların (onlara göre Hristiyan Rumların) dillerini değiştirdiyse, Selçukluların ve Osmanlıların bile kullanmadıkları, Hunlar ve Göktürlere kadar giden çok eski terimleri nereden aldılar.

4- Türk diline Grek alfabesinin daha uygun olduğu ve başlangıcından beri Bizans tarafından Anadolu'ya iskân edilen Türklerin, Arap ve Müslüman Türk tesiri öncesi Anadolu'ya gelmiş olmaları dolayısıyla Arap alfabesini bilmedikleri neden düşünülüyor.

5- Ailevi hayat, muâşeret ve adaletleriyle de Müslüman Türklerle benzerlik gösteren Karamanlılar⁴⁹, İncili Türkçe'ye çevirme ve ibadetlerini Türkçe yapma⁵⁰ ihtiyacını neden hissetmişlerdir. Keza nasıl olur da bir Ortodoks Türk Ruhban sınıfı⁵¹ mevcut olabilir.

6- Milli Mücadele'de Yunan propagandasına rağmen M.K. Atatürk'ün yanında neden yer almışlardır⁵².

7- Fener Ortodoks kilisesi mevcut iken 1922'de neden bağımsız bir Ortodoks kilisesi kurmuşlardır.

8- Ortodoks Hristiyan Türkler (Karamanlılar)'a ait edebi ürünlerde "vatanımız Anadolu" anlayışı söz konusu iken⁵³, neden Yunanistan karamanlılar için vatan olarak telakki edilmemiştir.

9- 1923'te mübadeleye tabi tutularak sonucu Yunanistan'a gönderilen Karamanlılar, niçin orada dışlanmışlardır.

10- Bizans'ta Hristiyanlığa geçişin çok katı olduğu, geçilse bile eski adların bırakılması çoğu zaman zorunlu olduğu halde⁵⁴, Karamanlılar adlarını nasıl devam ettirmişlerdir.

11- 19. yüzyılda Osmanlı Hristiyanların milli devletlerini kurmak amacıyla başlattıkları bağımsızlık hareketlerine Karamanlılar arasında neden rastlanılmıyor. Ya da 19. yüzyıl sonlarından itibaren milliyetçilik çağrısına olumlu yönde cevap veren Greklerin aksine, Karamanlılar

⁴⁹ Teoman ERGENE, *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul, 1951, s.8; Misailidis, *a.g.e.*, s.221,659; Cami, *a.g.e.*, s.17; Ekincikli, *a.g.e.*, s.130.

⁵⁰ Cami, *a.g.e.*, s.36.

⁵¹ Cami, *a.g.e.*, s.16.

⁵² Bu konuda T. Ergene'nin söz konusu kitabına bakılabilir.

⁵³ Evangelia BALTA, "Karamanlıca Kitapların Önsözleri", *Tarih ve Toplum*, 13/74, Şubat 1990, s.83.

⁵⁴ Beldiceanu-Steinherr, *a.g.m.*, s.22.

neden milliyetçilik konusunda Yunanistan'ın beklediği olumlu cevabı vermemişlerdir⁵⁵.

12- Yunan kilisesinin Yunanca'yı öngören politikasına neden karşı çıkmışlardır. Öyle ki, Karamanlılar kilisede vaazın ve dini ibadetin Türkçe yapılmasını isteyince, patrikhane neden Osmanlı hükümetinden yardım istemiştir⁵⁶.

Elbette ki, bütün bu soruların cevabı ancak kapsamlı ve inter disiplinler araştırmalarla bulunabilir. Şimdi bu sorunu bir tarafa bırakarak, Karamanlıların Anadolu'daki nüfus yoğunluğunu, coğrafi dağılışını ve kültür tarihimizdeki yerini ele almak daha yararlı bir yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede, Anadolu'daki Karaman coğrafyası, özel manada 15. yüzyılda İstanbul'a giden Karamanlıların yaşadığı eski Karaman Beyliği sınırlarını ihtiva eden Konya, Akşehir, Niğde, Aksaray, Nevşehir, İçel, Ereğli, Ermenek, Antalya, Fethiye ve Karaman sahasını göstermekle birlikte, Cami (Baykurt)'nin belirttiği gibi⁵⁷, genel anlamda Hıristiyan Türk nüfusunun dağıldığı, Karaman civarından güneyde Adana ve Antalya'ya, batıda İzmir sahillerine ve İstanbul'a doğru uzanan bölgeyi çevrelemektedir. Burada Karaman beyliğinin Orta Anadolu ve Toroslara uzanan Karaman sahasının, Anadolu'daki Hıristiyan Türk nüfusunun bulunduğu bölgenin genel adı olan Karamanlı coğrafyasının merkezini oluşturduğunu söylemek daha yerinde bir tanımlama olacaktır.

Kuşkusuz; Karamanlılar bu coğrafyada sadece sahip oldukları nüfusla değil, aynı zamanda yaşadıkları kültür ve yarattıkları edebiyatla da günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Karamanlılara ait edebi ürünler içinde, bir ölçüde onların varlıklarını ve kimliklerini de tescil eden Karamanlıca kitabelerin ayrı bir yerinin bulunduğu kanaatindeyiz. Grek harfleriyle Türkçe kaleme alınan⁵⁸ Karamanlıca kitabelerin Anadolu'nun hemen hemen her tarafına dağılmış olduğu tespit edilmiştir⁵⁹. Karamanlıca kitabeleri üzerinde çalışan ve bunların bir

⁵⁵ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.206.

⁵⁶ Karamanlıların Yunanlaştırma politikasına karşı çıkışları ve patrikhanenin Osmanlı hükümetinden yardım istediklerine dair bakınız: Misailidis, *a.g.e.*, s.661.

⁵⁷ Cami, *a.g.e.*, s.29.

⁵⁸ Grekçe yazılan ilk Türkçe terimler, İskenderiyeli astronom, matematikçi ve coğrafyacı Ptolemaios tarafından 2. Yüzyılda kullanılmıştır. Bu terimler, Ural nehrinin Türkçe adı olan *Yayık* ile eski Türklerin cenaze törenleri anlamında kullandıkları *yoğ'*dur. Yayık adı, 6. yüzyılda Bizanslı Manendros'ta görülmekle beraber "Dayih" veya "Dayik" şeklinde geçmektedir. Talat TEKİN, "*Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Grek Alfabetiyle Türkçe*", *Tarih ve Toplum*, sa.3, İletişim Yayınları, Mart 1984, s.180-181.

⁵⁹ Harun GÜNGÖR, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri, 1998, s.225.

kısmını bilim dünyasına tanıtan Semavi Eyice, “Anadolu’da Karamanlıca kitabelerin pek çok olduğu” sonucuna varmıştır⁶⁰. Aynı zamanda, Eyice’nin Karadeniz Ereğlisi, Konya, Ankara, Silifke, Nevşehir, Tokat Isparta ve Niğde yörelerindeki kitabeler üzerinde yapmış olduğu çalışmalar⁶¹, Karamanlıların Orta Anadolu’da geniş bir coğrafyaya yayılmış olduklarını göstermekle beraber, Karamanlıca’nın ve Karamanlı edebiyatının Türk kültür tarihi içinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Benzer sonuca Harun Güngör’ün Karamanlı kitabeleri üzerinde yapmış olduğu muhtelif çalışmalarda⁶² da ulaşabilmekteyiz.

Karamanlı kültür ve edebiyatına dair en önemli ürünlerden biri de Karamanlıca kitaplardır. En eski örnekleri 16. yüzyıla ait olan Karamanlıca eserleri ilki, Fatih Sultan Mehmet’in emri üzerine patrik Gennedious Scholarious’un hazırlamış olduğu itikadnamenin, adını bilemediğimiz biri tarafından Grek harfleriyle Türkçe (Karamanlıca) olarak yazılmış metindir⁶³.

18. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul, Venedik, Atina, Viyana, Laypzig, Amsterdam, Bükreş gibi şehirlerde⁶⁴ basılan Karamanlıca eserlerin sayısı 500’ü bulmuştu ki, bunların büyük bir kısmı standart Türkçe yerine yerel Karamanlı lehçesiyle yazılmıştır⁶⁵. Söz konusu eserlerin çoğunluğu *Karamanlidika* adlı kitapta tanıtılmakta olup, 1900 yılına kadar yayınlanan Karamanlıca eserlerin büyük bir kısmı adı geçen kitabın üç cildinde yer almıştır⁶⁶. Karamanlıca eserler arasından

⁶⁰ Eyice, “Anadolu’da ‘Karamanlıca’ Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler) I”, s.683.

⁶¹ Eyice’nin bu çalışmaları 36 ve 40 numaralı dipnotlarda verilmiştir.

⁶² GÖNGÖR’ÜN daha sonra Türk Bodun Bilimi Araştırmaları (Kıvılcım Yayınları, Kayseri, 1998) adlı kitabında topladığı söz konusu çalışmaları şunlardır: Harun GÜNGÖR, “Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sa.33, 1984, s. 95-101; Harun GÜNGÖR, “Karamanlıca (Bir Kitabe, Bir Mektup)”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sa.120, 1996, s.45-46; Harun GÜNGÖR, “Karamanlıca Üç Kitabe”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sa.120, 1989, s.29-31.

⁶³ Talat TEKİN, *a.g.m.*, s.181.

⁶⁴ Kayseri’nin Zincirdere köyündeki bir manastırda matbaanın bulunduğu ve kitap basıldığı görülmüştür. Eröz, *a.g.e.*, s.35. Zincirlidere’deki Rum okulunda da “büyük bir kütüphane”nin varlığına rastlanmaktadır ki (Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.180), buradaki kitapların bir kısmının manastırdaki matbaada basılmış olabileceği ihtimalini aklımıza getirmektedir.

⁶⁵ Tekin, *a.g.m.*, s.181.

⁶⁶ Karamanlidika’nın 1958 yılında basılan 1. cildi 1884-1850, 1868’de yayınlanan 2.cildi 1851-1865, 1974’te yayınlanan 3. baskısı ise 1866-1900 arasını kapsamaktadır. 1.cildi Eyice tarafından (Belleten, XXVI/102, 1962, s.369-374), 3. cildi ise M. Şakiroğlu tarafından (Belleten, XXXVIII/152, 1974,

bazılarını basıldıkları yıl ile beraber şöyle sıralayabiliriz: Gülizar-ı İman-ı Mesîhi (1718), Türkçe-Yunanca Sözlük (1804), Türkçe-Yunanca Dilbilgisi (1812), İnşâ (1836), Şarkılar Kitabı (1843), Konfiçyüz (1851), Robinson Crusoe (1853), Telémaque (1862), Sıhhatnüma (1860), Coğrafya (1863), Büyük İskender (1870), Temaşa-i Dünya (1871-1872), Köroğlu (1872), Osmanlı Edebiyatı Antolojisi (1873), Osmanlı Tarihi (1874), Monte Kristo (1882), Eski Roma Tarihi (1885), Anadolu Salnamesi (1889), Tüccar Kızlar (1891), Prenses Anjel (1892), Çingene Kızı (1894), Anadolu Türküleri (1896), Yunanca-Türkçe Sözlük (1897), Yunanca-Türkçe Sözlük (Khlör-1899), Nasreddin Hoca (1908), Şah İsmail (1909), Aşık Galip (1914) ...⁶⁷

Bununla beraber; Karamanlı edebiyatının 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra giderek daha fazla Osmanlıca'nın etkisine girdiği görülmektedir. Bu tarihlerde daha önce "basit" bir Türkçe ile kaleme alınan Karamanlı edebiyatına ait kitaplar, ağıdalı Osmanlı Türkçesi'yle yazılan eserler arasında görülecektir⁶⁸. Bu noktada İstanbul'un Karamanlı edebiyatının en önemli merkezi olduğu söylenebilir. Öyle ki bir Karamanlı ailenin ferdi olan E. Misailidis'in İstanbul-Tahtakale'de Anatoli adıyla kurduğu matbaada bile 64 kitap basılmıştır ki, bunlardan 29'u kensi tarafından yazılmış, çevirisi yapılmış ya da redakte edilmiştir⁶⁹.

Sonuçta; yüzyıllarca Osmanlı yönetimi altında "Türk hoşgörüsü" sayesinde inançlarını yaşayarak varlıklarını devam ettiren Karamanlılar (Anadolu Hıristiyan Türkleri), zengin edebi ürünler ortaya koymuşlardır. Bu hususa Misailis'in şu sözleriyle son verelim: "*filhakika Türklere merhamet ve sehavet Hazret-i Abram'dan miras kalmıştır... bu tenhibati İslamlar, bir Hıristiyan'dan daha ziyade icra edip, kapılarına gelen dilenciyi de hüsnü kabul ederek nefsi Peygambere, ya Allah'a ediyor gibi ikram ederler.*"⁷⁰

Kurtuluş Savaşı Döneminde Hıristiyan Türkler

Osmanlı Devleti'ni çöktüğe götüren olaylar dizisinin, 19. yüzyıldaki bağımsızlık hareketleri ve büyük toprak kayıplarıyla kendini gösterdiği söylenebilir. Esas itibarıyla, 1683'teki Viyana bozgunu sonucunda

---

s.757-765) tanıtılmıştır. 19. Yüzyılda basılan Karamanlıca eserlerin kısa bir değerlendirmesi de şu çalışmada mevcuttur. Melih EROL, "19. Yüzyılda basılan Karamanlıca Eserler", Toplumsal Tarih, sa. 128, 2004, s.66-69.

⁶⁷ Ekincikli, a.g.e., s.142. Anzerlioğlu, a.g.e., s.174-186. Karamanlıların dini kitaplarının Gagavuzlar tarafından da okunduğu görülmektedir. Güngör, a.g.e., s.228.

⁶⁸ Misailidis, a.g.e., s.647.

⁶⁹ Misailidis, a.g.e., s.649.

⁷⁰ Misailidis, a.g.e., s.492.

meydana gelen geri çekilişin bir uzantısı olan bu süreç, Balkan Savaşı (1912) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) ile devleti sona taşımıştır. I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yanında savaşı kaybeden Osmanlı hükümeti, savaş öncesi gizli antlaşmalarda kararlaştırıldığı üzere ülkesinin işgalini aciz içinde seyrederken, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros'ta imzaladığı mütareke ile resmen teslim şartlarını kabul etmiştir. Ancak savaşın galip devletleri olan İtilaf Devletleri'nin teslim alamadıkları Türk ulusunun bağımsızlık ve özgürlük iradesi, Anadolu'da "ya istiklal ya ölüm" diyen Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde bir "var olma-yok olma" savaşı vermiştir. Açıkça, dünya savaşının galip devletlerine karşı tek başına bir "bağımsızlık ve onur" savaşı veren Türk ulusu esarete ölümü tercih etmiştir. Tarihte eşine az rastlanır bu "ulusal bağımsızlık savaşı"nın en fazla dikkati çeken bir özelliği de, sadece İtilaf Devletlerine karşı değil, aynı zamanda onların içerideki işbirlikçilerine karşı verilmiş olmasıdır. Biz bu çalışmada, Türk kurtuluş savaşına zarar veren bütün iç ve dış faktörleri incelemek düşüncesinde değiliz. Ele aldığımız konu itibarıyla çalışmamızın esasını, "Türk Bağımsızlık Savaşı"nın baltalayan Fener Patrikhanesi'nin faaliyetleri ile bu faaliyetlere karşı mücadele eden Ortodoks Hıristiyan Türklerin "Türk Bağımsızlık Savaşı"na verdikleri destek oluşturacaktır.

Hemen belirtmek gerekir ki, Fener Ortodoks Patrikhanesi İstanbul'un fethiyle Katolikliğe karşı var olma gücüne kavuşmuş, Türk hoşgörü ve serbestliğiyle de dini sahada geniş bir özgürlük ve huzur ortamına kavuşmuştu. Ancak, patrikhane, bir taraftan Ortodoks halklar arasında Yunanlılık propagandasını yürütmeyi kendine görev edinirken, diğer taraftan dini görev ve yetkilerinin dışında siyasi konulara el atarak Türk yönetimine karşı aleyhte faaliyetlerde bulunmayı adeta gelenek haline getirmiştir. Bu bakımdan, patrikler ve Ortodoks din adamları, yetişme tarzları itibarıyla her zaman Türkler aleyhinde çalışarak, her fırsatta bu hislerini açığa vurmuşlardır⁷¹. Yunanistan Devleti'nin kurulmasından sonra, Yunan hükümetinin de çalışmalarıyla Türk aleyhtarı faaliyetlerini yoğunlaştıran patrikhane ve ona bağlı Ortodoks Rum kiliselerinin, Osmanlı İmparatorluğundaki bağımsızlık hareketlerinde de büyük bir rol oynadığı bilinmektedir⁷².

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti üzerinde Büyük Devletlerin baskılarının arttığı ve siyasi-askeri yenilgilerin getirdiği buhran yıllarında etkinliğini artıran patrikhane, Balkan Savaşı ve I. Dünya savaşını emellerine ulaşmak yolunda büyük bir fırsat telakki etmiştir. Patrikhanenin bu yöndeki niyet ve düşüncelerini

⁷¹ Hikmet Yavuz ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *A.Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.5, sa.8-9, Ankara, 1967, s.411-412.

⁷² Geniş bilgi için bakınız: Yavuz ERCAN, *The Nineteenth Century Balkanic Church*, Ankara, 1987.

işgal yıllarında açıktan açığa dile getirdiğini görmekteyiz. Daha Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mürekkebi kurumadan, patrikhanenin çıkardığı "Eksiyastiki Alithia" adlı derginin 2 Kasım 1918 tarihli sayısında şunlar kaleme alınmıştır: "Rum milletini eşitlik vaadiyle avuttuğu günler geçti. Artık patrikhane imtiyazlarının devamına ait vaatlerle ilgilenecek kimse kalmadı. Bu nazariyeler devresi kapandı. Büyük hastalıklara etkili ilaçlar gerekir. Bu devlet yıkılıyor. Adı ve köhne vaadler tutmayacaktır. Milletimiz birçok yerlerde azınlık halinde bulunsa bile baba mirası üzerinde sosyal ve tarihi haklarını kaybedemez. Biz dedelerimizin topraklarında ev sahibi olarak kalıyoruz."⁷³ Burada, tarihçi Ercan'ın da belirttiği gibi "baba mirası"ndan ne kastedildiğini anlamak güçtür. Acaba, bu terimle kastedilen, olmayan bir Bizans akrabılığı mı, yoksa Anadolu Türk toprakları mıdır? Eğer, ikincisi ise, galiba Rumlar kendilerinden önce Anadolu'da kimsenin yaşamadığını düşünmektedirler. Bu doğru olmamakla beraber bir yerin mülkiyeti, "baba mirasıyla değil, o yerin o anda sahip olduğu çehre ile ölçülür." Öyle ki, Anadolu bugün değil, Selçukluların geldiği günden beri Türk olmuş ve Türk çehresi kazanmıştır⁷⁴. Patrikhane, işgal yılları boyunca üslubunu sertleştirerek benzer şekilde açıklamalarda bulunmaya devam etmiştir. Dönemin günlük gazete sütunlarına da konu olan patrikhanenin gerçek niyeti ve Türk aleyhtarı faaliyetleri görülmektedir ki, buna ilişkin bazı örnekler şu şekilde ifade edilebilir: "Patrik (Fener Patriği Meletios) ilk konuşmasında Ortodokslara yapılan mezalimden bahsederek, Yunan zaferi için her kilisede dualar edileceğini bildirmiştir. Bu konuşmasında Meletios; Kemalistler, Türkler ve Mustafa Kemal aleyhinde öyle sözler sarf etmiştir ki, işgal altındaki İstanbul'da bile müttelik sansür kurumu bunların yayınlanmasını yasaklamak zorunda kalarak Stambul gazetesinde konuşmalarının çok yeri beyaz olarak çıkmıştır. Patrik, patrikhane gelirlerinin azaldığını bildirerek para toplama kampanyasının açıldığını, bir heyetin bu işle görevlendirildiğini bildirmiştir. Toplanan para ile Anadolu'da savaşan Yunan askerlerine yardım edilmiştir ki, (sadece) İki hafta içinde 29.356 Osmanlı altını toplanmıştır."⁷⁵

Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı umudu ve amacıyla bir süre sonra bağımsız bir devlet gibi Büyük Devletler nezdinde girişimlerde

⁷³ Adnan SOFUOĞLU, "İstiklâl Harbinde Kiliseler", *Türk Yurdu*, c. XVII, sa.122, Ekim 1997, s.95. Ercan, *a.g.m.*, s.415-416, Tuncer GÜNAY, *Haçlıların Ajan-Provokatör Kolları Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi*, Ankara, 2002, s.226-227.

⁷⁴ Ercan, *a.g.m.*, s. 416.

⁷⁵ Erol CİHANGİR, *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 8.

bulunmaya başlamıştır⁷⁶. Bu amaçla üyelerinden Sofakles Hüdaverdioğlu'nu Paris ve Londra'ya gönderen patrikhane, bir yandan da İstanbul'un Yunanistan'a ilhaki veya hiç olmazsa uluslararası bir idareye kavuşturmak amacıyla faaliyette bulunmuştur. Nitekim, İstanbul'da Rum çoğunluğu meydana getirmek için ihtilaflardan yararlanarak Türklerin meskun oldukları mahallerde onları göçe zorlamak ve yerlerine Yunanistan ve adalardan getirdikleri Rumları yerleştirmek için sık sık yangınlar çıkarmış, kurdukları çeteler vasıtasıyla özellikle Şile, Mudanya, İzmit'e kadar olan bölgede Türk köylerine baskınlar düzenlemeye ve insanlık dışı baskılar uygulamaya başlamıştır⁷⁷.

Diğer taraftan; Rum okullarında Türkçe okumayı yasaklayan ve Yunan donanmasının İstanbul'a girişini kutlamak için Rum okulunu kapatan patrikhane, Ermeni ve Yahudi patriğiyle beraber Türk ordusundaki gayrimüslim askerlerin serbest bırakılması için çalışmalarına başlamış, patrikhane binasına Yunan bayrağı ve Bizans kartalı asmıştır. Bununla da yetinmeyen patrikhane, Trakya'daki papazlara, Yunan askerleri geldikleri zaman karargâhlarına gidip takdis etmeleri emrini vermiş ve bizzat Rumların İzmir'e giderek Yunan ordusuna gönüllü yazılmalarını teşvik etmiştir. Bu şekilde, Türkler aleyhine Yunanlılar lehine her türlü faaliyetin yanında ve içinde olan patrikhane, Anadolu ve Rumeli'de sayısız yağma, tecavüz ve cinayetin sorumlusu olmuştur⁷⁸.

Kuşkusuz; bu faaliyetlerin çoğunu patrikhane, Rum cemiyetleriyle beraber yürütmüştür. Bunlardan, Yunanistan'ın bağımsızlığı için 1814 yılında kurulan Filiki Eteryaya ile 1894'te Girit'in bağımsızlığı için kurulan Etniki Eteryanın yanı sıra, merkezleri patrikhanede, şubeleri Anadolu'da bulunan Mavri Mira, Rum-İzci Derneği, Rum Kızılhaç Derneği ve Pontus Cemiyeti en dikkate değer olanlarıdır. Ayrıca; Patrikhane, Yunanistan'ın toprak talepleri dışında kalan İç Anadolu Rumlarının temsilcilerini bir araya getirmek için 24 Ocak 1919 tarihinde Anadolu Komitesi'ni, İzmir ve çevresinin Yunanistan'a ilhakını gerçekleştirmek amacıyla da Küçük Asya Cemiyeti'ni kurmuştur⁷⁹.

⁷⁶ Patrikhanenin Büyük Devletler nezdindeki girişimleri ve bu devletlerle ilişkileri geliştirmek yönündeki çabası hakkında bakınız: Günay, *a.g.e.*, s.227-230; Cihangir, *a.g.e.*, s.43-46.

⁷⁷ Sofuoğlu, *a.g.m.*, s.95.

⁷⁸ Ercan, *a.g.e.*, s.415.

⁷⁹ Sofuoğlu, *a.g.m.*, s.95-96. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'unda Rum cemiyetlerinin ve İstanbul Patrikhanesi'nin faaliyetlerinden sık sık bahsetmektedir. Atatürk, adı geçen eserinde patrikhanede kurulan Mavri Mira Cemiyetinin, illerde çeteler kurmak ve idare etmek, gösteri toplantıları ve propagandalar yapmakla meşgul olduğunu, Rum okulları izci teşkilatları eliyle yirmi yaşından büyük gençleri teşkilata dâhil ettiğini ifade etmiştir. Mustafa

Burada, asırlarca Türk himayesinde ve Türk hoşgörüsüyle varlığını koruyan Fener Patrikhane'sinin Türk yönetimine karşı giriştiği menfi faaliyetlere ilişkin sayfalarca örneği sıralayabiliriz. Ancak; Fener Patrikhanesi'nin Türk aleyhtarı faaliyetlerini sıralamak yerine, bu faaliyetlere bizzat tanık olan ve mücadele eden Papa Eftim ve Ortodoks Hıristiyan Türklerin görüş ve tutumlarını ele almanın çalışmamızın muhtevası açısından daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Ne yazık ki Türk kamuoyunda pek de bilinmeyen Papa Eftim'in, Kurtuluş Savaşı'nda ayrı ve çok önemli bir yerinin bulunduğu belirtilmelidir. Açıklamalarında, mensup olduğu Türk milleti ve devletini sevmekle iftihar eden Eftim⁸⁰, hayatını adeta Fener Patrikhanesi'nin yıkıcı ve bölücü faaliyetlerine karşı mücadele etmeye adanmıştır. Onun pek çok açıklamaları, bu mücadele azmini açık bir şekilde ortaya koymakla beraber, Fener Patrikhanesi'nin içine düştüğü durumu da gözler önüne sermektedir. Patrikhanenin yukarıda ele alınan menfi politikalarını tamamlamak açısından da Eftim'in kendi düşünce ve ifadelerine yer vermek faydalı olacaktır. Patrikhane ile bıkmak usanmak bilmeyen mücadelesi sırasında Eftim, edindiği tecrübe sonucunda, Yunanlılık propagandasının ve Türk aleyhtarı faaliyetlerin merkezi olarak bizzat tanık olduğu patrikhanenin iç yüzünü ortaya koyan iki broşüründe

---

Kemal ATATÜRK, *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s.1-2.

⁸⁰ Eftim, kendisinin hangi millete mensup olduğu, Ortodoks Türklerin menşei ve milliyet konusunu çeşitli açıklamalarında ele almıştır. Basına verdiği bir beyanatında, aynı ırktan gelen milletlerin ve insanların farklı dinleri ve mezhepleri benimseyebileceklerini, din değiştirmenin fertler ve toplumlar için ırkı ya da milliyet değiştirmiş olmak anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre, din değiştirmek bir arzu ve irade meselesidir. "*ırk ve milliyet ise insanın arzu ve iradesine değil, dile, kültüre ve tarihi münasebetlere bağlıdır.*" Yani din Allah'a ait ve vicdana merbut bir hadise olup, milliyet ise tamamen içtimai ve tarihsel bir olaydır. Türk ırkından gelen milletlerin farklı dinlere girmelerine rağmen, daima ırk ve milliyet vasıflarını muhafaza ettiklerine işaret eden Eftim, kendisi gibi şahsında Anadolu Ortodoks Hıristiyan Türklerinin de "halis Türk" olduklarını açıkça beyan etmiştir. Bu vesile ile kendisi için Türk gazetecilerinin sarf ettikleri "*Türk dostu Eftim*" sözüne oldukça üzülmüş ve "*ben Türk oğlu Türk Eftim'im*" diye cevap vermiştir. Eftim bu konudaki inancını şöyle izah etmiştir: "*Ben, her zaman her yerde Türk olduğumu beyan ettim. Bir yabancı Türk dostu olabilir. Fakat benim gibi halis bir Türk'ün Türk dostu gibi gösterilmesi, onun milliyetinden şüphe edildiğine yol açar ki, bundan incinmemek ve teessüf duymamak elde değildir. Kendi milletinin dostu olmak bir Türk için tabii, zaruri, mantıkidir. Bu böyle olunca bir Türk'e, Türk dostu demekle tezada ve mantıksızlığa düşülmüş olmaz mı? Bana Türk demeyip, Türk dostu diyenleri hiçbir şekilde affetmem. Biz Hıristiyan Türkler de, bütün milletimizle beraber milli istiklalimize kavuştuk ve şimdi övünüyoruz: "Ne mutlu Türk'üm diyene."*" Cihangir, a.g.e., s.XX-XXII.

açıkça izah etmiştir.⁸¹ “Fener Patrikhanesi’nin, İsa mesihinin emirlerine ve millî menfaatlerimize aykırı olarak yürüdükleri yolları ve işledikleri suçları, ne de olsa bir Ortodoks olduğum için büyük acılar duyarak sizlere bildirmek ve bu vesile ile Fener papazlarının başına bir hak darbesi indirtmek isterim. Fener kahramanlarının (!) bir kısmı bilinen ve bir kısmının da bilinmeyen, nice nice fenalıkları, hele hükümetimize karşı cephe almaları, yalnız ben acizanelerinizi değil, siz Ortodokları da çok müteessir etmiştir bilirim...Fener papazlarının, yurt kardeşlerimiz olan Türk milleti aleyhindeki delicesine takibine kalkıştıkları iğrenç siyaset ve hareketler yüzünden, hiç şüphesiz ki pek haklı olarak, uğranılan encam ve akıbetler, tekrar sayılıp dökülemeyecek kadar kara ve korkunç ve mağdurları da o nispette çok değil mi?... Acaba şimdiye kadar, mukaddes kitabımız olan mübarek İncil’in hükümlerine uydular, bu suretle Türk milleti ve hükümetini ve bu arada bizleri memnun ve hoşnut edecek işler ortaya koydular mı?...”

Eftim, broşürünün hemen hemen her yerinde Fener’in “iğrenç tavırları”, “yaptıkları sayısız suçlar” ve “kepezeliklere” yaptığı atıftan sonra, patrikhanenin “kötülük” ve “ihanetleri”ne ilişkin faaliyetlerini şöyle sıralamıştır:

- 1- Patrikhaneye “kocaman” Yunan bayrağının çekilmesi. Giritten gelen jandarmaların patrikhanenin baş köşesine yerleştirilmesi.
- 2- Patrikhanenin Türk hükümetiyle ilişkilerini kesmesi.
- 3- Devletler nezdinde girişimi.
- 4- Anadolu’da çeteler teşkil edilmesi ve pontusçularla işbirliği yapılması⁸².
- 5- Türk düşmanı Meletyus’un patriklik makamına getirilmesi.
- 6- Fatih Sultan Mehmet’ten itibaren verilen “Türk cömertliğine” rağmen kilisenin siyasete alet edilerek, Türklerle arasında kin ve nefret

⁸¹ Broşürler için bakınız: Ergene, a.g.e., s.144-180.

⁸² Patrikhanenin pontusçuları kışkırtıklarına dair ayrıca bakınız: Ergene, a.g.e., s.24. Pontus sorunu Mustafa Kemal Atatürk’ün kaleme aldığı Nutuk’da da önemle üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Atatürk “bizi çok uğraştırdı” diye tanımladığı Pontus Sorununu ele alırken, Pontus çetelerinin Müslümanlara halka karşı giriştikleri “akla hayale sığmaz cinayetleri”ne, Fener Patrikhanesi ve Yunan hükümeti ile olan ilişkilerine dikkat çekmiş ve Pontus hareketinin amacını Rize’den İstanbul’a kadar uzanan Karadeniz bölgesinde bir devlet kurmak olduğunu ifade etmiştir. Atatürk, a.g.e., s.424-426. Pontus Sorunu hakkında daha geniş bilgi için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Müdiriyyet-i umumiyesi tarafından belgelere dayanılarak 1922 yılında hazırlanan *Pontus Meselesi* adlı esere bakınız: *Pontus Meselesi*, Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt, TBMM. Basımevi, Ankara,1995.,

tohumlarının ekilmesi. Bunun Anadolu Ortodokslarınca da “feryat ve figan içinde” seyredilmesi.

7- Mütareke (Mudanya Ateşkes Antlaşması)'den sonra bile, Türk hükümeti patrikhanenin “ihanetleri”ne son vermesini tavsiye etmesine rağmen, “*Fenerdekilerin kilise ve Ortodoksların menfaatlerini, kendi keyfi menfaatlerine alet etmek inadında ısrar ederek,*” bölücü ve yıkıcı anlatıştan vazgeçmemeleri.

8- Mütarekeden sonra, “*işgal döneminde ihanetleri ile tanınan metropolitlerin Aynaroz ve Nedeore gibi manastırlara götürülmesi.*”

Ayrıca, Eftim büyük bir üzüntü içinde, metropolitlerin yabancıların teşvik ve vaatlerine nasıl alet olduklarına da bizzat tanık olmuştur⁸³. Eftim'i en fazla üzen konulardan biri de Trakya'daki Yunan mezalimi ve olay karşısında patrikhanenin Yunan taraftarlığı olmuştur. Yunan mezaliminin İstanbul'da duyulduğu ve Türkler arasında büyük bir galeyana neden olduğu sırada Eftim, Ankara'da Türk yetkilileri ile görüş alışverişinde bulunmuş, patrikhaneye çektiği bir telgrafla da, patrikhaneden “*Batı Trakya'da Türklere yapılan mezalimin insanlık adına protesto edilmesini*” istemiştir⁸⁴. Daha sonra, patrikhanenin kayıtsız kalması üzerine, Sinod meclisine gönderdiği ve patrikhaneyi açıkça suçlayan mektubunda şunları yazmıştır: “*...mektubuma, muhtelif gazetelerden kesip iliştiirdiğim, parçalarda yazılı kara ve şeametli haberleri, hiç şüphe yok ki, sizler de okumuş veya okuyanlardan işitmişsinizdir her halde. İstanbul'daki dindaşlarımızın ve kiliselerimizin menfaatlerini ve bilhassa, insanlığımızın icaplarını düşünerek yapmış olduğum talep ve teklifi, siyasi bir mahiyete büründürerek reddettiğiniz halde, Yunan sefiri ile, gazetelerin ifşa ettikleri şekilde, gizli temaslarda bulunmanız, yalnız beni değil, bütün alâkalıları hayret içinde bıraktı ve patrikhane aleyhine her tarafta ve geniş mikyasta nefret uyandırdı. Çılgınlıktan başka bir kelime ile vasıflandıramayacağım böyle bir hareket ve teşebbüse girişmenize, hele, sefirin tavsiye ettiği Kadıköy metropoliti Grigoryus'un patriklik makamına getirilmesini kabul edişinize, aramızdaki görüşmelerde verdiğiniz müspet ve kati kararları hatırlatarak, pek de inanmak istemiyorum.*”⁸⁵

Böylece; Eftim, bir taraftan mensubu olduğu dinin merkezi olan patrikhanenin Yunanlılık ve Türk aleyhtarlığı faaliyetlerine tanık olurken, diğer taraftan hayatını başta patrikhane olmak üzere milletine ve ülkesine

⁸³ Ergene, *a.g.e.*, s.71.

⁸⁴ Ergene, *a.g.e.*, s.79; Cihangir, *a.g.e.*, s.121.

⁸⁵ Ergene, *a.g.e.*, s.81; Cihangir, *a.g.e.*, s.123-124, Rum gazeteleri, bu mektuba istinaden Eftim'i patrikhaneyi tehdit etmekle suçlamışlardır. Ergene, *a.g.e.*, s.82. Cihangir, *a.g.e.*, s.124-125.

yönelmiş olan tehdit ve tehlikelere karşı mücadeleye adanmıştır⁸⁶. Özellikle; patrikhaneyi yola getirmek için gösterdiği çaba bir sonuç vermese de her şeyin üstünde tuttuğu Türk milleti ve devletine olan inancını da yitirmemiştir. Bu inancını Mustafa Kemal Atatürk'ün de bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi bahçesinde yaptığı bir konuşmada, “*Türk milletinin milli davası ve sarsılmaz azmi ve inancı karşısında bütün muarız düşmanların eriyeceği ve hiçbir Türk'ün buna zerre kadar şüphe etmemesi gerektiği*” şeklinde ifade etmiş, “*yaşasın Türk ordusu ve milleti*” diyerek toplanan kalabalığa büyük bir moral vermiştir⁸⁷. Her platformda Türk milleti ve devletine olan sevgi ve sadakatini dile getiren Eftim'in, kendine biçtiği görev ve amacı Ergene şöyle ifade etmektedir: “*Türkiye'deki Ortodoks yurttaşların mütareke ve işgal devletleri esnasında ve muhtelif tesirler altında kapıldıkları hülyaları terkle, milli esaslara istinak eden aziz ve büyük Türk topluluğunda yer almaları Türk milletini kendine kardeş tanımalardı, Türklüğe karşı olan bağlılığını ve beslediği kardeşlik duygularını, yaptığı nice hizmetleriyle göstermiş ve bütün Türklere kendini sevdirmiş olan Papa Eftim, bu milli arzunun yerine getirilmesini ve dindaşlarını kayıtsız ve şartsız refah ve saadete ermesini kendine hem milli hem de dini bir vazife edinmiştir.*”⁸⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün “*milli mücadele bize bir ordu kadar yardım etti*” dediği Eftim'in⁸⁹ temsil ettiği Ortodoks Türkler adına patrikhane ve işbirlikçilerine karşı şahsen yaptığı mücadele ile birlikte, milli mücadelede Mustafa Kemal'in şahsında Türk ulusuna fiilen vermiş olduğu maddi ve manevi destek ayrıca dikkate değerdir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başladığı sırada Keskin'de iken bizzat Kuva-yı Milliye birliklerinin teşkiliyle uğraşmış, bu çerçevede Kırşehir, Keskin, Beypazarı, Bolu, Mudurnu, Ankara, Konya gibi yerleşim merkezlerinde kurulan “İkinci Kuva-yı Seyyare birliğinin ihtiyacı olan at, eğer, giyecek

⁸⁶ Patrikhaneye karşı verdiği mücadelenin yanı sıra, Eftim'in başlıca hizmet ve faaliyetlerini şöyle sıralayabiliriz: Anadolu'daki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ihtilafları gidermeye çalışması, Anadolu menfi faaliyetlerde bulunan papazlara karşı tavır alması, pontusçular ve Rum çetelerine karşı mücadele etmesi, Anadolu Türk Ortodokslarını Fener Patrikhanesi'nin güdümünden çıkarmak için bağımsız Türk Ortodoks kilisesi kurma çabası ve bunu başarması geniş bilgi için bakınız: Ergene, a.g.e., s.15-20.

⁸⁷ Ergene, a.g.e., s.17; Cihangir, a.g.e., s.43-46.

⁸⁸ Ergene, a.g.e., s.98.

⁸⁹ Ercan, a.g.e., s.416; Ercan YAVUZ, “Sürgündeki Ortodoks Türkler”, *Aksiyon*, sa.163, 17-23 Ocak 1998, s.29.

gibi ihtiyaçlarını bir haftada “Türk Ortodoks Cemaati”nden karşılayarak Keskin Kaymakamlığı'na teslim etmiştir⁹⁰.

Ortodoks Hıristiyan Türklerin göstermiş oldukları faaliyetlerden biri de, Fener Patrikhanesi'nin Anadolu'daki menfi propagandasına son vermek ve patrikhanenin çalışmalarına karşı mücadele ederek, Hıristiyan Türkleri bir amaç etrafında birleştirmek düşüncesiyle Kayseri'de yapmış oldukları kongredir. Öteden beri bağımsız bir Türk Ortodoks patrikhanesi kurma düşüncesinde olan Papa Eftim ve cemaati, nihayet 21 Eylül 1921'de Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurmuştur. Kongrede düzenlenen mazbatada ise Anadolu Türk Ortodoks Cemaati delegeleri, Fener Patrikhanesi ile hiçbir bağlarının bulunmadığını beyandan sonra, patrikhanede “*husule gelen ahvali ret ve protesto ederek*” Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi'nin lüzumunu vurgulamış ve kendileri için tek meşru merciin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu deklere etmişlerdir⁹¹.

Bu arada, Ortodoks Türklerin yayın organı olan “Anadolu'da Ortodoksluk Sadası”nın Kurtuluş Savaşı'nda ayrı bir yerinin olduğu belirtilmelidir. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tabi umum Anadolu Türk Ortodokslarının mürevvic-i efkârıdır” ibaresiyle 22 Temmuz 1922 günü Kayseri'de basılan söz konusu gazete, özellikle patrikhanenin yıkıcı faaliyetlerine ve Yunan saldırılarına karşı yayınladığı

⁹⁰ Ekincikli, *a.g.e.*, s.182. Papa Eftim milli mücadelenin başladığı sırada, Fener Patrikhanesinin Kurtuluş Savaşı emirlerine uymayarak, Mustafa Kemal Paşa'yı tek meşru merci tanıyacağına ilişkin düşüncelerini o gün şöyle açıklamıştır: “*Ben o zaman Ankara'da Keskin'de metropolit vekili bulunuyordum. Bu tamimi (Rum Patrikhanesi'nin yayınladığı) biz ne dine, ne mantığa, ne insanlığa uygun bulduk. Esasen biz Anadolu'da kendimizi halis muhlis Türk biliyorduk. Türelerimiz (törellerimiz de) Türk'tü. İbadetimiz, ana lisanımız Türkçe'dir. Bunu cemaatimizin muvaffakiyetiyle protesto ettik. Patrikhanenin bu emri hilafında da İstanbul'da toplanan ve bilahare İngilizler tarafından dağıtılan Meclis-i Mebusan seçimlerine, hatta Müslüman Türk cemaati tarafından seçilmiş bir müntehib-i sani sıfatıyla bilfiil iştirak ettik. Bu hattı harekât patrikhaneyi o zaman idare eden Yunan zabitleri tarafından hoş karşılanmadı, aramızda büyük ihtilaflar zuhur etti. Bizi oradan kaldırarak hileyle İstanbul'a getirtip teslim zordadılar. Muvaffak olamayınca sadarete bir tezkere yazılarak İstanbul'a izharımız talep edilmiş. O sırada Ankara'da vali Muhiddin paşa vardı. Bu emir bana tebliğ edilmekle beraber, o sırada doğan Milli Mücadele hareketine yardım ettiğimizden dolayı infazı nazara alınmadı. 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Erzurum ve Sivas kongreleri yapıp milli harekete bir mevcudiyet verildikten sonra, Keskin'de yapılan bir miting sırasında İstanbul Hükümeti'ni tanımayıp Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı tanıdığımı ve ancak ondan emir alabileceğimi bildirdim.” Mustafa Emil ELÖVE, “Türkiye'de Din İmtiyazları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1953, X, sal-4, s.363.*

⁹¹ Bakınız: Ergene, *a.g.e.*, s.24-26; Ercan, *a.g.m.*, s.420-422; Cihangir, *a.g.e.*, s.56-59.

yazılarla bilinmektedir. Haftalık çıkan gazete 16 sayıya kadar yayın hayatını sürdürmüştür⁹².

Kurtuluş Savaşı'nın fiilen içinde ve aktif bir üyesi olan Eftim'in Mustafa Kemal Paşa ile yakın bir dostluk kurduğu ve sürekli irtibat halinde bulunduğu görülmektedir⁹³. Mustafa Kemal'in muhabbeti ve sevgisine izafeten "Papa" yerine "Baba" diye hitap ettiği Eftim'in Kurtuluş Savaşı'nın muhtelif safhalarında Mustafa Kemal ile görüş alışverişinde bulunarak, Ortodoks Hıristiyan Türklerin görev ve sorumluluklarını tespit ettikleri anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal ile Eftim'in 4 Eylül 1919'daki Sivas Kongresi öncesi, daha tanıştıkları ilk gün uzun uzun konuşulduktan sonra Ortodoks Hıristiyan Türklerin görev ve faaliyetleri tespit edilmiştir. Böylece, her şeyi ile Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olan Eftim, bir ferdi olduğu Türk ulusuna hizmet etmeyi dini ve milli bir görev olarak telakki etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, onu Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı bizzat İstiklal madalyası ile taltif etmiştir⁹⁴.

Bugün Türkiye'de sayıları sadece 300 kişiyi bulan Ortodoks Hıristiyan Türkler için asıl trajedi, Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) gereğince mübadeleye tabi tutularak Yunanistan'a gönderilmeleri olmuştur. 1960'larda ikinci kez zorunlu göçe tabi tutulan Ortodoks Türkler, Yunanistan'da üçüncü sınıf muamelesi görmüş, daha sonra büyük bir kısmı İsviçre, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelere göç etmiştir⁹⁵.

14 Mart 1968'de Papa Eftim'in ölümünden sonra yerine "II. Papa Eftim" sıfatıyla oğlu Turgut Erenol geçmiştir. Türk Ortodoks Patriği olarak görevini 1991 kadar yürüten Turgut Erenol'un yerine "III Eftim" olarak oğlu Selçuk Erenol geçmişse de, onun 2002 yılındaki beklenmedik ölümü, "*Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin yanında yer alarak bu kuruluşun hayatta kalması için destek olmaya çalışan bütün Türkleri oldukça üzümüştür.*" Ölümü üzerine Türk Ortodoks Patrikhanesi Patriği seçilen Paşa Erenol (IV.Eftim,) Türkiye ve dünyadaki Ortodoks Hıristiyan Türklerin ruhani lideri olarak görevini yürütmektedir⁹⁶.

Sonuç

Anadolu'daki Hıristiyan Türklerin varlığı, 4. yüzyılın sonlarından itibaren Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Hunlar ve onları

⁹² Zübeyir KARS, *Milli Mücadelede Kayseri*, Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1993, 117; Ekincikli, *a.g.e.*, s.174-175.

⁹³ Yavuz, *a.g.m.*, s.29.

⁹⁴ Yavuz, *a.g.m.*, s.28-29.

⁹⁵ Yavuz, *a.g.m.*, s.31.

⁹⁶ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.301-303.

takiben Avar, Bulgar, Macar, Hazar, Uz (Oğuz), Peçenek, Kıpçak (Kuman) gibi Türk boylarının daha ziyade askeri amaçla Balkanlar ve Anadolu'da iskân edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Selçukluların Anadolu'ya yaptıkları akınlar sırasında varlığına tanık olduğumuz Hıristiyan Türklerin, Selçuklu ve Osmanlı Türk egemenliği sırasında Anadolu'nun her tarafına dağılmış oldukları görülmüştür. Tahrir ve şer'iyeye sicillerinden ulaştığımız bu veri, onların Anadolu ve Balkanların Türkleşmesinde büyük rol oynadıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Asırlarca Müslüman Türkler ve diğer gayrimüslim unsurlarla "Türk hoşgörüsü" sayesinde iç içe yaşayan Hıristiyan Türkler, Osmanlı döneminde "Karamanlı" adıyla zikredilmişlerdir. Türkçe konuşan ve yazan, Türk gelenek ve görenekleri üzere yaşayan, ancak Grek (Yunan) alfabesi kullanan, yani kökenen Türk oldukları sarıh olan Hıristiyan Türkler, bırakmış oldukları kitabeler ve basılı eserlerle zengin bir kültür ve edebiyata sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde, Müslüman Türklerle kültür ve duygu birlikteliği içinde oldukları görünen Hıristiyan Türkler, Kurtuluş Savaşı'nda da Mustafa Kemal ATATÜRK'ün yanında yer almış ve Yunan propagandasına karşı çıkmışlardır. Karamanlıların bırakmış oldukları en büyük tarihi miras ise, Anadolu'daki dirlik ve düzenini bozmaya çalışan iç ve dış güçlere karşı Türk halkının birlik ve beraberlik ruhuyla kader birliği etme azmi ve kararlılığıdır.

ABSTRACT

This study reveals the historical process of the emergence of the Christian Turks in Anatolia, their population density and geographical dispersion patterns based on the archival records. It also explains the fact that the Christian Turks of Anatolia were called the Karamanlı in the Ottoman Empire where they had held a certain cultural and literary position. Furthermore, records indicate their participation and role in the Turkish War of Independence under the leadership of the Pope Eftim.

Keywords

Tourcopoloi, Karamanlı, Karamanlidika, Pope Eftim, Independent Turkish Orthodox Patriarchate.